

ВІДГУК

офіційного опонента доктора психологічних наук, професора **Журавльової Лариси Петрівни** на дисертаційне дослідження **Асєєвої Юлії Олександрівни «Психологічні засади кіберадикцій в підлітковому та юнацькому віці»**, поданого на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Дисертаційна праця Асєєвої Юлії Олександрівни присвячена глобальній проблемі людської цивілізації – віртуалізації її реального буття. Інформаційні технології стрімко набирають обертів та охоплюють усі сфери життєдіяльності особистості. Епоха світової пандемії COVID-19 спровокувала нову хвилю залучення людей до віртуального простору. Широке використання інформаційно-комунікаційних технологій мають не лише позитивні результати, а й зумовили появу низки нових страхів та очікувань, тривожності та хвилювань, прагнень соціалізуватись у віртуальній реальності. В умовах, коли дистанціювання людей один від одного, перенесення їх реальних взаємодій у кіберпростір стає не виключенням, а нормою, все більшої ваги набувають проблеми профілактики та подолання кіберадикцій. Особливо це стосується найбільш вразливої категорії споживачів Інтернету – підлітків та юнаків. Отже, проблема дослідження психологічних засад кіберадикцій в підлітковому та юнацькому віці набуває у наш час особливої актуальності. Ця проблема добре відома як психологам-теоретикам, так і психологам-практикам. Проте вона надто рідко стає об'єктом фундаментального теоретико-експериментального дослідження. Дисертаційна праця Асєєвої Юлії Олександрівни «Психологічні засади кіберадикцій в підлітковому та юнацькому віці» є суттєвим внеском у розвиток теоретичної та методологічної рефлексії цієї важливої сфери психологічної науки.

Подана до захисту дисертаційна праця відзначається чіткістю і логічністю на кожному етапі її виконання – від обґрунтування наукового

апарату дослідження (визначення актуальності теми, об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження, презентації його методологічної бази і методів) до викладу розділів дисертації та її висновків. Ю.О. Асєєва чітко визначає завдання, які конструюють дисертаційну працю та втілюються у шести розділах, вибудованих відповідно до логіки їх змісту.

У *першому розділі* «Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми кіберадикцій» авторка подала результати критичного аналізу проблеми кіберадикцій у різних галузях науки (психології, соціології, адиктології та медицини) та чітко визначила теоретико-методологічні підходи до її дослідження. Ґрунтовний ретроспективний аналіз інформаційних джерел дозволив простежити динаміку поглядів стосовно розвитку психології Інтернет-залежності особистості. Авторкою було репрезентовано сучасні погляди вітчизняних та зарубіжних учених на кіберпростір та кіберзалежність, проведено узагальнення концептуальних підходів дослідження феномену кіберадикцій та їх впливу на особистість в підлітковому та юнацькому віці. В результаті теоретичного аналізу Юлія Олександрівна виділяє основні ознаки кіберадикцій: неможливість суб'єктивного контролю за використанням кіберпростору і дезадаптація, які репрезентують його негативний вплив на різні сфери життєдіяльності особистості: міжособистісні стосунки, здоров'я, роботу, навчання, емоційний, психологічний стан, фінансовий статус тощо. Вона відзначає, що наразі не знайдено однозначної відповіді на питання чи є комп'ютерна гра, Інтернет, гаджети та інші електронні девайси об'єктом адиктивної поведінки сучасної особистості чи альтернативним середовищем для її соціалізації.

На це питання пошукачка дає відповідь у *другому розділі* дисертаційної праці «Концептуалізація розвитку кіберадикцій у підлітковому та юнацькому віці». В концепції дослідження методологічною основою виступає те, що вивчення особливостей формування та розвитку кіберадикцій серед молодого покоління важливо здійснювати на засадах інтегрального та мультидисциплінарного підходів, які передбачають дотримання принципів

детермінізму, цілісності розвитку, єдності свідомості і діяльності, використання основних положень теорій «Я-концепції» та ресурсного підходу. Оригінальним є авторське визначення кіберадикції. Авторка розглядає її, як складний ієрархічно-структурований деструктивний феноменом психіки, який полягає у віртуалізації свідомості особистості, в основі якої лежить віртуалізація її самосвідомості. Остання проявляється в синкретичності «Я-реального» та «Я-віртуального» особистості, в її спрямованості на образ віртуального Я.

Надзвичайно ресурсним є передбачення, що процес віртуалізації самосвідомості є системоутворювальним чинником віртуальної «Я-концепції» особистості. Не викликає сумнівів логіка опису процесу віртуалізації самосвідомості та доведення його взаємозв'язку з ієрархічно-процесуальним характером розвитку кіберадикцій. Юлією Олександрівною чітко описано ці взаємозв'язки та розкрито динаміку трансформацій «Я-концепції» від нульового до останнього рівнів адикції. При відсутності кіберадикції «Я-концепція» особистості є гармонійною. Деформація реальної «Я-концепції» внаслідок занурення в кіберпростір та експериментування зі своїми «Я-образами», дисгармонія між «Я-реальним», «Я-соціальним» та «Я-ідеальним» в реальному житті, яка все частіше нівелюється успіхами репрезентацій віртуальних образів, призводить до ситуативної залежності від кіберпростору. Також ґрунтовно описана детермінація та феноменологія подальшої деформації модальностей «Я-концепції», розвиток і домінування «Я-віртуального» та виникнення пограничної залежності, а також формування «віртуальної Я-концепції» з патологічною залежністю. Заслужують на увагу й соціально-психологічні аспекти концептуальної моделі: представленість в різних рівнях кіберзалежностей підлітків та юнаків їх адаптаційних властивостей. Особливого поцінування заслуговує практична спрямованість авторської концептуальної моделі: подача чіткого алгоритму психологічної допомоги кіберадиктам, в основі якої лежить реконструкція їх «Я-концепції»

та девіртуалізація самосвідомості. Відзначено основні заходи психокорекційної роботи на кожній із стадій кіберадикцій.

Ще одним позитивним результатом концептуалізації феномену кіберадикції є її поліваріативність та багатовекторність. Так, Юлією Олександрівною показано, що віртуалізація самосвідомості молодих людей при умові перебування їх у віртуальній реальності має амбівалентний характер і може набувати як конструктивних, так і деструктивних форм.

Теоретичну частину дослідження визначає не лише коректне використання психологічного тезаурусу, а й чіткі авторські визначення концептуальних понять (кіберадикція, Я-віртуальне, віртуальна Я-концепція, ситуативна залежність, погранична залежність, патологічна залежність тощо).

У *третьому розділі* «Методи психодіагностики, профілактики та корекції кіберадикцій» розкрито процес організації емпіричного дослідження та системокомплекс методів, які було використано при його проведенні. Особливо цінним в цьому розділі є авторський «Тест-опитувальника на виявлення кіберадикції». Послідовно та глибоко описано всі етапи його стандартизації відповідно до всіх вимог психометрики. Це є важливим у зв'язку з відсутністю достатньої кількості надійних і валідних методик для встановлення різних видів та рівней розвитку кіберзалежностей.

У *четвертому розділі* «Емпіричне дослідження статево-вікових особливостей кіберадикцій та їх чинників» подано результати емпіричного всебічного вивчення засад кіберадикцій: вивчення вікових, статевих особливостей онтогенетичного розвитку та специфіку проявів кіберадикцій в підлітковому та юнацькому віці, визначення системи їх чинників.

Показано, що кожен із видів кіберадикцій має специфічну вікову динаміку. При дослідженні вікової динаміки проявів кіберадикцій впродовж старшого підліткового та юнацького віку виявлено нерівномірність розвитку їх рівнів. Цікавими є й результати емпіричного дослідження статево-вікових особливостей розвитку різних видів кіберадикцій. Загалом, хлопці, порівняно з дівчатами, є більш схильними до проявів залежності. Проте, серед дівчат

більша частка осіб, порівняно з хлопцями, які проявляють патологічну залежність стосовно кіберкомунікативної адикції та селфітіс.

Перевагою дослідження є й те, що окрім віртуальної реальності, як базового чинника розвитку кіберадикцій, авторка враховувала й особливості впливу мікро- мезо- та макросоціумів на їх розвиток та особливості провів. Ґрунтовно досліджено соціальні й соціально-психологічні чинники кіберадикцій в період дорослішання. Продовжено дослідження чинників кіберадикцій, зокрема, індивідуально-біологічних, індивідуально-психологічних та особистісно-психологічних в *п'ятому розділі* дисертації «Вікові особливості психологічних характеристик кіберадиктів». Також досліджено базову складову самосвідомості особистості – особливості самоствалення кіберадиктів та специфіку їх «Я-концепції».

Найвагомішим надбанням даного розділу є побудова емпіричних моделей типологічних рівнів кіберадикцій та виокремлення їх емпіричних факторних детермінант. Емпіричні моделі ситуативної залежності, пограничної та патологічної репрезентували процес віртуалізації самосвідомості осіб підліткового та юнацького віку та на емпіричному рівні підтвердили концептуальні положення авторки. Виокремлення авторкою емпіричних факторних детермінант кіберадикцій підтвердив її гіпотезу щодо існування специфічних систем детермінації для різних рівнів/типів залежностей. Доведено, що для ситуативно залежних домінуючими детермінантами є психологічні, для погранично залежних – соціально-психологічні та психологічні, для патологічних – психологічні та психофізіологічні.

Вирішенню останнього завдання дослідження присвячено *шостий розділ* дисертації «Побудова та апробація системи профілактики і корекції кіберадикцій». Здобувачкою проаналізовано світовий досвід психопрофілактики та психокорекції кіберадикцій. Розглянуто основні моделі роботи із адиктами: медичну, освітню, соціальну, психосоціальну. Визначено особливості психопрофілактики та попередження кіберадикції. Розроблено, апробовано та описано авторський комплексний інтегрований метод

психокорекції залежностей при кіберадикціях. Слід відзначити інтегративний підхід, який лежить в основі створення методу і який поєднує екзистенціальну гуманістичну когнітивно-поведінкову терапію, терапію прийняття та відповідальності, раціонально-емоційну поведінкову терапію. Цінним у формульованому експерименті є й застосування взаємодоповнюючих форм роботи: індивідуальної, групової, сімейної психокорекції та психоедукації. Ефективність апробації комплексної психокорекційної програми репрезентується достовірною негативною динамікою показників усіх типових рівнів залежностей: ситуативної, пограничної й патологічної. Логічним завершенням формульованого експерименту є розробка психолого-педагогічних рекомендацій щодо профілактики кіберадикцій психологам та соціальним працівникам освітніх закладів.

Висновки даного дисертаційного дослідження відзначаються логічністю і ґрунтовністю, а їхній зміст повною мірою послідовно і чітко відображає матеріали та здобутки дисертації. Систематизація та узагальнення отриманих даних свідчать про належну дослідницьку кваліфікацію авторки. Слід також наголосити, що в дисертації переконливо й коректно застосовано ілюстративний матеріал (62 таблиці, 17 рисунків, 4 додатки), який у наочний спосіб підтверджує правомірність і логічність висунутих наукових положень і висновків.

Обсяг друкованих праць та їх кількість відповідають вимогам МОН України щодо публікації основного змісту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук. Основні теоретичні та практичні положення і результати дисертаційного дослідження доповідалися авторкою і отримали схвалення на міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових й науково-практичних конгресах, симпозіумах, конференціях, форумах.

Зміст автореферату є ідентичним до змісту дисертації і досить повно відображає основні положення дослідження.

Належно оцінюючи дисертацію Юлії Олександрівни Асєєвої, водночас, висловимо кілька зауважень та побажань:

1. Текст теоретичної частини дисертації обтяжений інформацією, яка має дотичне значення до предмету дослідження і яку бажано було б подати в більш узагальненому вигляді. Наприклад, параграф «Ретроспективний аналіз дослідження проблем кіберадикцій» містить підпункт «Розвиток ігрової індустрії, еволюція гаджетів та електронних девайсів», який не має визначального значення для визначення психологічних аспектів кіберадикцій, і його можна було б не виокремлювати й подати дуже стисло.

2. В третьому розділі описано характеристики та обґрунтування методичного інструментарію для створення відповідного психодіагностичного системокомплексу, зокрема, детально описано історію створення та результати застосування тестів для діагностики Інтернет-залежності Кімберлі Янг, схильності до адиктивної поведінки Г.В. Лозової, кіберкомунікативної залежності А.В. Тончевої тощо. На наш погляд така деталізація є малоінформаційною та зайвою. Водночас, використання даних вимірювальних інструментів з метою визначення валідності окремих шкал авторського «Тест-опитувальника на виявлення кіберадикції» є доцільним, проте потребує більш ґрунтовного аналізу.

3. Надаючи належне надзвичайно потужному емпіричному матеріалу, маємо зауважити дещо звужене/обмежене дослідження особливостей самосвідомості, зокрема «Я-концепції», кіберадиктів підліткового та юнацького віку.

4. В межах формувального експерименту дисертанткою проведено досить велику психокорекційну роботу. На наш погляд, її процесуальність та результативність були би значно ефективнішими при умові розробки та впровадження специфічних формувальних впливів відповідно до виявлених рівнів залежностей кіберадиктів.

5. Заслуговує на поцінування поєднання в психокорекційній роботі її індивідуальних та групових форм (п. 6.2). Проте, групові психокорекційні

сесії з адиктами включали лише 5 сесій тривалістю від 80 до 110 хвилин, а груповий соціально-психологічний тренінг для підлітків та їх батьків охоплював 6 тренінгових занять від 80 до 150 хвилин кожне. Така тривалість кожної зустрічі та їх кількість є малопродуктивною, оскільки не актуалізується групова динаміка та не встигають розвинути відповідні особистісні властивості, сформуватися практичні уміння і навички.

6. Нажаль автору не вдалося уникнути порушень стилістичних і орфографічних норм, у роботі зустрічаються великі та складні для сприймання речення.

Однак, наші зауваження та побажання не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження Ю. О. Асеевої, оскільки дана дисертація поза сумнівом є завершеним, актуальним для сучасної психології дослідженням, відзначається науковою новизною, теоретичною та практичною значущістю, отримані результати є обґрунтованими і достовірними, праця відповідає кваліфікаційним вимогам, які висуваються до докторських дисертацій за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

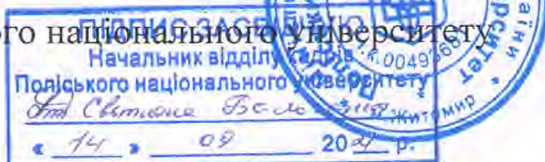
Отже, можемо стверджувати, що автореферат та дисертаційна праця «Психологічні засади кіберадикцій в підлітковому та юнацькому віці» повністю відповідають існуючим стандартам і вимогам п. п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами та доповненнями внесеними згідно з Постановою КМУ та № 607 від 15.07.2021 р.), які висуваються до докторських дисертацій, а їх автор Асеева Юлія Олександрівна заслуговує присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,

завідувач кафедри психології

Поліського національного університету

Л.П. Журавльова